

Ключевые слова: *правопонимание, концептуальные подходы, концепции правопонимания, школы права, акты толкования норм права.*

Zubenko A. V. Acts of interpretation of norms of right in the light of conceptions of the understanding of law.

The existing conceptual approaches of understanding of the essence of law have been considered, as well as the possibility to assume them as a principle of study of the interpretative acts has been analyzed. The necessity of using the integrative approach to research of interpretative law rules acts has been proved.

Keywords: *understanding of law, conceptual approaches, law understanding approaches, schools of law, interpretative law rules acts.*

Кархут О. Я.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ОСВІТИ

У статті на основі історико-теоретичного аналізу досягнень юридичної науки з проблематики механізму правового регулювання розкрито поняття, сутність та структуру механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти.

Ключові слова: *правове регулювання, освіта, механізм правового регулювання, елементи механізму правового регулювання.*

Головною ознакою моделі держави, що характеризується як правова, є висока урегульованість суспільних відносин, у тому числі і в освітній сфері. Проблема створення, вдосконалення та подальшого розвитку правового регулювання сфери освіти в Україні залишається однією з найактуальніших.

Освіта як особливий соціальний інститут відіграє важливу роль у правовому просторі будь-якого суспільства. Вона виступає в якості специфічного об'єкта правового впливу, а відносини, що складаються в цій сфері, – предметом спеціального правового регулювання.

За роки незалежності в Україні визначено нові пріоритети розвитку освіти, створено відповідну нормативну базу, розпочато практичне реформування галузі. Але правозастосовна практика показує численні прогалини правового регулювання освітньої діяльності. Це створює суттєві перешкоди для розвитку освіти, заважає проведенню освітніх реформ [5].

Проблеми правового регулювання освіти, освітнього права та власне феномен механізму правового регулювання протягом останніх років у своїх працях досліджували українські науковці – В. Андрущенко, Б. Андрусишин, С. Бобровник, В. Зайчук, М. Новікова, Є. Красняков, В. Кремінь, Ю. Кривицький, В. Луговий, О. Мельничук, С. Ніколаєнко, О. Скакун, С. Стеценко, Т. Тарахонич, В. Тертичка та ін. Заслужують на увагу роботи російських вчених – А. Абрамової, А. Бобилєва, Г. Дорохової, Е. Кананикіної, О. Малько, С. Нарикової, М. Осіпова, В. Потапенко, В. Сирих, В. Спаської, М. Федорової, М. Черкас, В. Шкатули, К. Шундікова,

Д. Ягофарова та ін.

Історію становлення основних положень теорії механізму правового регулювання у радянській юридичній науці пов'язують з прізвищами таких теоретиків права, як С. Алексєєв, А. Васильєв, О. Вітченко, В. Горшенєв, В. Шабалін, Л. Явіч та ін.

Однак слід зауважити, що незважаючи на зростання інтересу правознавців до проблем освіти, в даний час освітні і суміжні з ними відносини, що виникають у цій сфері, залишаються недостатньо вивченими, в значній мірі відсутнє системне теоретичне опрацювання і їх правового регулювання.

Важливе місце в реалізації правового регулювання суспільних відносин, в тому числі у сфері освіти, займає його механізм (далі – МПР), за допомогою якого обґрунтовується необхідність здійснення правового регулювання в суспільстві, впорядковуються явища правової дійсності, забезпечується їх єдність, взаємозв'язок та взаємодія, відбувається процес трансформації правових приписів щодо реальної поведінки суб'єктів права [11, с. 306].

Метою статі є характеристика поняття та сутності механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти на снові історико-теоретичного аналізу досягнень юридичної науки з проблематики механізму правового регулювання.

Не дивлячись на те, що така категорія, як механізм правового регулювання розробляється у правознавстві вже півстоліття, на сучасному етапі значна частина питань, пов'язаних з нею, залишається дискусійною.

Протягом тривалого часу проблема МПР продовжує представляти значний науковий інтерес завдяки своїй фундаментальності, а також у зв'язку із природним процесом накопичення нових знань, що спонукають дослідників до уточнення, а в низці випадків – і перегляду тих чи інших поглядів на це явище [6, с. 74].

Можна виділити декілька напрямів вивчення проблематики МПР: загальнотеоретичне дослідження сутності та структури МПР (у межах цього напрямку сформулювалися різні підходи до розуміння МПР); визначення ролі та місця його окремих явищ, категорій, процесів, структурних елементів; висвітлення галузевих МПР; дослідження МПР різних правових систем. Це, безумовно, є свідченням розвитку теорії МПР у сучасному правознавстві.

Український правознавець Ю. Кривицький серед основних причин виникнення категорії “МПР” називає наступні: відхід радянської правової науки від вивчення статичних об'єктів, що тривалий час її гіпнотизували, до динамічних, тобто спостерігається загальний відхід від статичності права; необхідність синтезу накопичених знань про окремі елементи правової дійсності з метою розгляду їх у загальній взаємодії, у процесі функціонування права, його зворотного впливу на умови суспільного життя; подальший процес розвитку вчення про правове регулювання суспільних відносин, у межах якого розглядається МПР [6, с. 78].

Вагомий внесок у дослідження МПР зробив С. Алексєєв. У своїй праці “Механізм правового регулювання в соціалістичній державі” (1966 р.) він всебічно проаналізував сутність даного поняття, дослідив його структуру та призначення. Вчений зазначав, що категорія “МПР” визначена в теорії держави і права для показу

моменту руху, функціонування правової форми.

Єдності думок про поняття та структуру МПР немає і на сьогоднішній день. У процесі генези теорії МПР сформувалося декілька основних підходів до його інтерпретації – інструментальний (С. Алексєєв, Т. Тарахонич), діяльнісний (В. Горшеньов), системний (В. Шабалін, С. Нарикова) та комплексний (М. Матузов) [6, с. 75].

Домінуючим у сучасній правовій науці є інструментальний підхід до розуміння МПР. Цей підхід заснований на вченні С. Алексєєва, який розглядав МПР як взяті в єдності сукупність (пізніше – систему) правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини [1, с. 30]. У межах інструментального підходу існують різноманітні трактування поняття МПР і варіанти виокремлення його елементів.

Г. Серєда та С. Стеценко розглядають МПР як сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється упорядкування відповідних суспільних відносин [9, с. 132].

Російський науковець В. Хропанюк дає таке визначення: “МПР – це система правових засобів, за допомогою яких здійснюється впорядкування суспільних відносин відповідно до мети і завдань правової держави”. Головною метою правового регулювання він називає встановлення такого порядку в суспільному житті, який би максимально відповідав приписам правових норм, закладеним в них принципам соціальної справедливості [12, с. 340-341].

Через призму мети розглядає МПР О. Малько і розуміє його як систему правових засобів, організованих найбільш послідовним способом з метою подолання перешкод, що знаходяться на шляху задоволення інтересів суб’єктів права [7, с. 56-57].

Можна вважати, що висловлювання О. Малько щодо визначення МПР як “специфічного юридичного “каналу”, що з’єднує інтереси суб’єктів з цінностями і забезпечує доведення процесу управління до певного логічного результату, справедливе і по відношенню до механізму правового регулювання суспільних відносин в освітній сфері [7, с. 57].

Ю. Кривицький, також використовуючи інструментальний підхід, інтерпретує МПР як систему правових засобів, за допомогою якої забезпечується стабільність суспільних відносин шляхом найбільш оптимального поєднання індивідуальних, громадських та державних інтересів членів соціуму з метою створення умов для прогресивного розвитку кожної особистості [6, с. 78].

Що стосується діяльнісного підходу, то він знайшов відображення, зокрема, у працях В. Горшеньова. На його думку, визначаючи поняття МПР, треба враховувати два моменти: по-перше, МПР – це складне за своїм змістом явище, що складається із системи різних правових способів та форм; по-друге, за своєю природою воно динамічне, бо представляє рух елементів, що переходять один в одного. Тому, вважає науковець, в онтологічному плані, МПР визначається як органічна сукупність усіх юридичних форм і способів, за допомогою яких здійснюється переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин [2, с. 42].

Такої ж думки дотримуються Р. Калюжний, С. Тимченко, Н. Пархоменко, С. Легуша, які зазначають, що МПР характеризує діяльнісний бік нормативності

права, вимог правових норм, суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у впорядкуванні суспільних відносин [3, с. 271].

Означений підхід до розуміння МПР продовжує свій розвиток у сучасній теорії права.

Особливе місце посідає системний підхід до визначення МПР. Одним із перших його застосував В. Шабалін. Правознавець вважає конструкцію МПР, запропоновану С. Алексєєвим, такою, що заслуговує на увагу, проте неповною. Під МПР він розуміє складну сукупність юридичних засобів як управляючу систему, за допомогою якої здійснюється цілеспрямований вплив на суспільні відносини. В цю систему В. Шабалін включає такі елементи: правосвідомість, правотворчість, юридичні норми, правовідносини, акти застосування суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, законність і правопорядок [13, с. 124].

Всі ці вищерозглянуті нами підходи до розуміння МПР не є ізольованими один від одного і можуть мати інтегративний характер.

Спроби формування комплексного підходу до визначення МПР присутні у доробку багатьох учених. Наприклад, М. Матузов до елементного складу МПР разом з особливим інструментарієм (норми права, правовідносини, юридичні факти, акти реалізації) також відносить організаційну діяльність відповідних органів, установ, організацій, посадових осіб [8, с. 58].

Вітчизняний науковець О. Ф. Скакун також комплексно підійшла до розуміння МПР і визначає його "як процес переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин, здійснюваний суб'єктами правового регулювання за допомогою системи правових засобів, способів та форм з метою задоволення публічних і приватних інтересів учасників суспільних відносин, забезпечення правопорядку ("належне" у праві стає "сущим", тобто норми права перетворюються на правомірну поведінку й іншу правову діяльність суб'єктів права)" [10, с. 262].

Також науковці виділяють два підходи до розуміння структури МПР суспільних відносин: вузький і широкий. О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко вважають, що широкий підхід характеризується наявністю сукупності елементів, які беруть участь у процесі впорядкування суспільних відносин, а саме: норма права, нормативно-правовий акт, юридичні факти, правовідносини, тлумачення, реалізація права, законність, правосвідомість, правова культура, правомірна поведінка, протиправна поведінка, юридична відповідальність. Вузький – включає лише елементи, які складають основу регулятивної функції права: норми права, нормативно-правові акти, правовідносини, реалізацію права, законність [11, с. 307].

Вузький підхід, на наш погляд, є найбільш прийнятним для аналізу механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти. Основою є позиція С. Алексєєва, який розглядає МПР з точки зору його основних етапів (стадій) [1, с. 33-34].

В якості елементів даного механізму ми виділимо правові норми, юридичні факти, правовідносини, акти реалізації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків та акти застосування права (факультативний елемент), які в своїй послідовності утворюють процес (стадії) правового регулювання і можуть бути застосовані для аналізу сутності механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти.

Перша стадія – нормативно-правова регламентація суспільних відносин (формування правил поведінки, спрямованих на задоволення тих чи інших інтересів, що знаходяться в сфері права і потребують упорядкування).

На даній стадії не тільки визначається коло інтересів і відповідно правовідносин, у рамках яких їх здійснення буде правомірним, але й прогнозуються перешкоди, що можуть завадити цьому процесу, а також можливі правові засоби подолання останніх. Перша стадія відображається в такому елементі МПР, як норма права.

Норма права – основа механізму правового регулювання, зазначають М. Кельман, О. Мурашин, Н. Хома, і ми з цим цілком погоджуємося. Звісно, саме з юридичних норм, їхнього змісту починається правовий вплив на суспільні відносини. Якість правового регулювання залежить від того, наскільки норми права враховують закономірності суспільних відносин, що регулюються [4, с. 547].

Всяка норма права, як відомо, є продуктом правотворчості уповноважених на те державних чи недержавних органів, посадових осіб. Цей продукт має цілком визначену зовнішню форму свого виразу у вигляді нормативно-правових актів того чи іншого виду – закон, підзаконний акт та ін. Правотворча діяльність у сфері освіти не відрізняється в техніко-юридичному відношенні від всякої іншої такого ж роду діяльності в інших сферах, але має свої особливості.

Друга стадія – визначення спеціальних умов, при настанні яких відбувається дія загальних норм і які дозволяють перейти від загальних правил до більш конкретних.

Мова йде про умови, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну і припинення правових відносин, тобто юридичні факти.

Вони є виключно важливим елементом МПР, оскільки саме віднесення нормою права тих чи інших соціальних (життєвих) фактів, обставин, станів, поведінки до юридично значущих значною мірою визначає мету, завдання, зміст, характер і результат правового регулювання [14].

Іноді виникає потреба у цілій системі юридичних фактів (фактичний склад), де один з них обов'язково повинен бути вирішальним. Зазвичай акт застосування права є основним елементом сукупності юридичних фактів, без якого неможливо реалізувати конкретні норми права. Для здійснення права на вступ до ВНЗ (як частини більш загального права на освіту) акт застосування (наказ ректора про зарахування) потрібний тоді, коли абітурієнт подав до приймальної комісії документи, склав вступні іспити і пройшов за конкурсом, тобто, коли присутні три інші юридичні факти.

Таким чином, дана стадія процесу правового регулювання виражається в такому елементі МПР, як юридичний факт (фактичний склад).

Третя стадія – встановлення конкретних зв'язків між суб'єктами на основі суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

Тут мова йде про правовідносини, тобто суспільні відносини, які відбуваються в межах, визначених нормами права. Вони є одним із центральних елементів МПР суспільних відносин.

Через правовідносини відбувається власне втілення норми права в життя, оскільки правове регулювання є, врешті, не що інше, як здійснення учасниками суспільних відносин своїх юридичних прав і обов'язків, що виникають, припиняються і змінюються на основі юридичних норм і відповідно до них.

Права і обов'язки утворюють юридичний зміст правовідносин у сфері освіти. Всі правові відносини, що виникають на основі норм права між суб'єктами системи освіти, характеризуються такими ж ознаками, але в той же час для них властива своя специфіка.

Четверта стадія – реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, за якої досягається мета правового регулювання, що дозволяє задовольнити інтереси суб'єктів.

Акти реалізації прав і обов'язків – це юридично значимі результативні дії суб'єктів права, процес фактичного втілення в життя приписів правових норм. Ці дії здійснюються (реалізуються) в декількох формах: виконання (обов'язків), дотримання (заборон), використання (суб'єктивних прав).

Три вищезазвані форми реалізації права, в ході яких норми втілюються в життя безпосередніми діями самих суб'єктів суспільних відносин, прийнято називати формами безпосередньої реалізації права.

Є випадки, коли суб'єкт правовідносин самостійно не може реалізувати норми права, тоді йому на допомогу приходить уповноважений державний орган, організація чи посадова особа, котрі завершують процедуру втілення в життя приписів юридичних норм. У цих випадках відбувається особлива форма реалізації – застосування правових норм (правозастосування) [14].

Акт застосування права є факультативним елементом у МПР і має форму рішень, розпоряджень, наказів тощо. У ньому персоніфікуються загальні права і обов'язки, а також, якщо це необхідно, індивідуалізуються санкції. Специфіка акта застосування норм права полягає в тому, що індивідуалізація здійснюється від імені держави як вимога, яка може бути у разі необхідності виконана і примусово.

Таким чином, слід зазначити, що механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти – це система правових засобів, організованих специфічним чином у певній послідовності, що спрямовані на впорядкування, регулювання, закріплення, розвиток і удосконалення суспільних відносин в освітній сфері відповідно до цілей освітньої політики України.

Елементами МПР суспільних відносин у сфері освіти є: норма права, юридичні факти (фактичний склад), правовідносини, акти реалізації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, акти застосування права (факультативний елемент), що в своїй послідовності утворюють процес (стадії) правового регулювання.

Для сучасного суспільства, що так динамічно розвивається, створення ефективного механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти є насущною потребою.

Використані джерела:

1. *Алексеев С. С.* Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1966. – 188 с.
2. *Горшенев В. М.* Структура механизма правового регулирования в общенародном государстве / В. М. Горшенев // Тр. Всесоюз. юрид. заочн. ин-та. – Т. 56. – М., 1978. – С. 41-52.
3. Загальна теорія держави і права: нав. посібник / [Р. А. Калюжний, С. М. Тимченко, Н. М. Пархоменко, С. М. Легуша]. – К. : Вид. Паливода А. В., 2007. – 296 с.

4. Загальна теорія держави та права : підручник, 3-тє видання стереотипне. / [М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома]. – Львів : “Новий світ – 2000”, 2009. – 584 с.
5. Концепція систематизації та модернізації законодавства про освіту України / Інститут виборчого права. Товариство конституційного права України. Розроблено за підтримки міжнародного фонду “Відродження”. – К., 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.edulaw.org.ua/2011/02/koncepcja-sistematizac-ta-modernzac-zakonodavstva-pro-osvtu-ukrani.html>.
6. *Кривицький Ю. В.* Механізм правового регулювання в сучасній теорії права / Ю. В. Кривицький // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 74-79.
7. *Малько А. В.* Механізм правового регулювання: Лекція / А. В. Малько // Правоведение. – 1996. – № 3(214). – С. 54-62.
8. *Матузов Н. И.* Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. / Н. И. Матузов. – Саратов, 1972. – 294 с.
9. *Середа Г. П.* Проблеми теорії держави і права : навч. посібник у визначеннях і схемах / Г. П. Середа, С. Г. Стеценко. – К. : КНТ, 2009. – 184 с.
10. *Скакун О. Ф.* Теорія права і держави : підручник. – 2-ге видання. / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
11. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
12. *Хропанюк В. Н.* Теория государства и права : учебник для высших учебных заведений / под ред. проф. В. Г. Стрекозова / В. Н. Хропанюк. – М. : Интерстиль, Омега-Л., 2008. – 384 с.
13. *Шабалин В. А.* Системный анализ механизма правового регулирования / В. А. Шабалин // Советское государство и право. – 1969. – № 10. – С. 123-127.
14. *Ягофаров Д. А.* Правовое регулирование системы образования : уч. пос. / Д. А. Ягофаров. – М., 2005. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lexed.ru/pravo/theory/yagofarov2005/>.

Кархут О. Я. Понятие и сущность механизма правового регулирования общественных отношений в сфере образования.

В статье на основе историко-теоретического анализа достижений юридической науки по проблематике механизма правового регулирования раскрыто понятие, сущность и структуру механизма правового регулирования общественных отношений в сфере образования.

Ключевые слова: правовое регулирование, образование, механизм правового регулирования, элементы механизма правового регулирования.

Karhut O. The concept and the essence of the mechanism of legal regulation of social relations in education.

In this paper, based on historical and theoretical analysis of the achievements of jurisprudence on issues of legal regulation mechanism disclosed concept, the nature and structure of the mechanism of legal regulation of social relations in education.

Key words: legal regulation, education, the mechanism of legal regulation, elements of the mechanism of legal regulation.